

La violència filioparental a les Illes Balears i el programa de prevenció i tractament de la direcció general de menors i famílies del GOIB

Sonia Jofré

M. Victòria Ramis

David Riera

Rafael Rodríguez-Armero

Anna Sala

Omar Vial

RESUM

Aquest article pretén donar a conèixer el fenomen de la violència filio-parental i el programa de prevenció i tractament impulsat per la Direcció General d'Infància, Joventut i Famílies de les Illes Balears. Pel que fa a la violència filio-parental, es proporciona una definició del problema, una explicació del funcionament del cicle de violència, així com un breu resum de les principals variables que s'han associat amb aquest problema que es planteja en algunes famílies. D'altra banda, en relació amb el programa de prevenció i intervenció de la violència filio-parental, que ha estat a les Illes Balears des de l'any 2001, es descriuen els objectius perseguits pel programa, la metodologia emprada, explicant des de el procés d'accés i remissió al programa fins al procés d'intervenció i a les eines psicoterapèutiques més comunament utilitzades. Finalment, es presenten els resultats del programa 2018, algunes conclusions sobre el fenomen i propostes de futur.

RESUMEN

Este artículo pretende dar a conocer el fenómeno de la violencia filio-parental y el programa de prevención y tratamiento puesto en marcha desde la Dirección General de Infancia, Juventud y Familias de las Islas Baleares. Respecto a la violencia filio-parental se ofrece una definición del problema, una explicación sobre el funcionamiento del ciclo de violencia, así como un breve resumen de las principales variables que se han asociado a esta problemática que se gesta en el seno de algunas familias. Por otro lado, respecto al programa de prevención e intervención en violencia filio-parental, que se pone en marcha en las Baleares desde el año 2001, se describen los objetivos que persigue el programa, la metodología empleada, explicando el proceso desde el acceso y derivación al programa hasta el proceso de intervención y las herramientas psicoterapéuticas más empleadas. Por último, se presentan los resultados del programa del año 2018, algunas conclusiones sobre el fenómeno y propuestas de futuro.

I. INTRODUCCIÓ I CONTEXTUALITZACIÓ DE LA VIOLÈNCIA FILIOPARENTAL

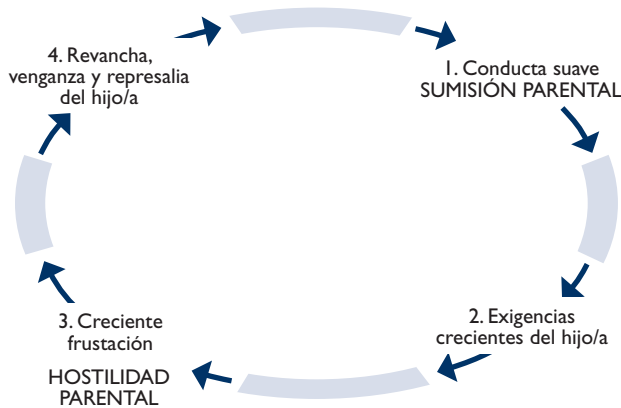
Què és la violència filio-parental? (vfp, d'aquí en endavant) La violència filio-parental s'ha descrit com a conductes reiterades de violència física, psicològica (verbal o no verbal) o econòmica, dirigida a les i els progenitors, o a aquelles persones que ocupin el seu lloc. S'exclouen les agressions puntuals, les que es produeixen en un estat de disminució de la consciència que desapareixen quan aquesta es recupera (intoxicacions, síndromes d'abstinència, estats delirants o al·lucinacions), les causades per alteracions psicològiques transitòries o estables (l'autisme o la deficiència mental severa) i el parricidi sense història d'agressions prèvies (Sociedad Española para el Estudio de la Violencia Filio-parental, Pereira et al., 2017).

El programa de VFP i la Direcció General de Menors i Famílies (DGMF, d'aquí en endavant).

El programa de la violència filio-parental es dissenya l'any 2000 i es posa en marxa el 2001 pel Servei de Famílies de la DGMF. L'any 2013, Adiseb (Associació per al desenvolupament d'iniciatives socioeducatives de Balears) s'incorpora al programa amb la finalitat de donar resposta a les nombroses demandes realitzades al Servei de Famílies i reduir la llista d'espera, prestant especial atenció a aquelles famílies en què hi ha mesures judicials associades a la violència filio-parental.

Per què es produeix la violència filioparental? Una explicació del funcionament del problema ens la donen Omer i Weinblat. Tot dos coincideixen que una cosa comuna a la majoria d'aquestes famílies amb nens que exerceixen violència són els cicles d'escalada violenta. Fan referència a patrons conflictius d'interacció entre pares i fills, en els quals la coerció i la violència augmenten progressivament per conduir a incidents de violència filioparental. La submissió parental és el primer pas en el cicle de la violència filioparental, ja que provoca demandes majors i més freqüents per part del o de la menor, acompanyades de l'ús de conductes violentes. Aquestes conductes agressives generen una frustració creixent als pares, els quals acaben participant en un comportament també hostil, que torna a generar un augment de l'agressió i de la violència en el fill/a com a represàlia. Ens trobem finalment davant d'una interacció circular que condueix a l'empitjorament del problema (Pereira i Bertino, 2004).

GRÀFIC I. CERCLE DE LA VIOLÈNCIA FILIO-PARENTAL

Font: Aroca, 2010

Variables associades a la VFP

Variables sociodemogràfiques. Tot i que es dona en tots dos sexes, aquest tipus de violència és més comú en fills de gènere masculí, encara que no en un percentatge gaire ampli. Pel que fa al sexe dels progenitors, són les mares les que reben en major grau aquest tipus de violència (Bobic, 2002; Brezina, 1999; Cottrell, Monk, 2004; Gallagher, 2004). La diferència de sexe rau en el tipus d'agressió o abús que realitzen als seus pares. Els homes, en general, són més propensos a exercir el maltractament físic i les dones, a exercir el maltractament emocional o verbal (Ibabe i Jaureguizar, 2011).

Respecte a l'edat dels menors agressors, el període crític és l'adolescència, concentrant-se la major part dels casos entre els 14 i els 17 anys d'edat (Kethineni, 2004; Romero *et al.*, 2005; Sánchez, 2008; Snyder i McCurl, 2008; Walsh i Krienert, 2007), essent la mitjana els 15 anys (Haw, 2010; Ibabe i Jaureguizar, 2011; Kethineni, 2004). A la revisió de Pérez i Pereira (2006), els autors assenyalen l'adolescència primerenca (al voltant dels 11 anys) com el període crític per començar, amb extrems que van de 4 a 24 anys i un pic en la corba de violència al voltant de 15-17 anys.

És més habitual en casos de fills primogènits o únics.

Respecte a l'estatus socioeconòmic de la família, els estudis del nostre país mostren un perfil familiar amb recursos suficients (Ibabe, Jauregizar i Díaz, 2007; Romero, Melero, Cánovas i Antolín, 2005) o nivell econòmic mitjà (Pereira, 2006 i Chicano, 2010).

L'edat dels pares és una variable recurrent en les diferents recerques consultades. Sovint coincideix que els pares que són víctimes de la violència filio-parental tendeixen a ser avançats (Ibabe, Jauregizar i Díaz, 2007). Autors com Pereira i Bertino (2009) fins i tot proposen un perfil de persones de paternitat tardana, que col·loquen al voltant de 54 anys en el moment de patir violència pels seus fills. Altres autors també admeten que la franja d'edat dels pares maltractats sol estar concentrada en la seva major part entre els 40 anys i 50 (Edenborough *et al.*, 2008; Stewart *et al.*, 2006). No obstant això, altres investigacions no tenen dades significatives per extreure conclusions sobre l'edat (Romero, Melero, Cánovas i Antolín, 2005).

Variabls neurològiques, neuropsicològiques i cognitives. Com hem indicat, el període crític en què hi ha més presència de violència ascendent se situa entre els 14 i 17 anys d'edat. És aquest un període evolutiu amb més canvis neurològics i de major rellevància del que fins no fa gaire es pensava (Delgado, 2007).

Hi ha evidència de la tardança en la maduració d'estructures cerebrals essencials per a algunes funcions executives superiors, algunes de les quals no acaben de completar-se fins a l'adulesa primerenca (Giedd *et al.*, 1999).

És a nivell d'escorça prefrontal, una de les estructures cerebrals que podem considerar absents parcialment des d'un punt de vista evolutiu en les edats que ens ocupen, on es considera que resideix l'autoregulació de la conducta (Rossa, 2004; Spear, 2000). I no només això, també sembla merèixer atenció l'absència d'unes interconnexions madures entre el lòbul prefrontal i altres estructures com l'amígdala, l'hipocamp i el nucli caudat, que tenen un paper important en el control cognitiu, la inhibició de les emocions i la conducta i l'assumpció de riscos i recerca de sensacions.

Totes aquestes són variables cognitives i neuropsicològiques que poden resultar d'interès en el futur. Una immediata aplicació pràctica que tenen aquestes evidències en relació amb aquestes variables és la translació d'aquests aspectes als progenitors que pateixen una dinàmica de violència intrafamiliar per tal que prenguin consciència de fins on poden donar de si les característiques neuropsicològiques d'un adolescent.

Variabls psicològiques. Una generació que ha educat els seus fills amb una manca de límits clars, reforços immediats i jerarquies difuses ha pogut ajudar a promoure en els menors les característiques associades a aquestes situacions de VFP que serien: la baixa autoestima (Kennedy *et al.*, 2010), la baixa tolerància a la frustració (Bertino, *et al.*, 2011; Roperti, 2006), alta impulsivitat (González-Álvarez, 2012; Rechea *et al.*, 2008), baixa capacitat empàtica (Cottrell i Monk, 2004; González-Álvarez, 2012; Ibabe, Jauregizar i Díaz, 2009; Lozano, Estévez i Carballo, 2013), dificultat per expressar emocions (Lozano *et al.*, 2013), amb dificultats per controlar la ira i una manera egoista d'actuar

(Aroca-Montolío *et al.*, 2014; Ibabe, Jaureguizar i Díaz, 2007; Rechea i Cuervo, 2010; Romero *et al.*, 2005; Sempere, Losa del Pozo, Pérez, Esteve i Cerdá, 2007). La majoria d'aquestes característiques també s'esmenten a Prado i Amaya (2005).

Variabls socials i familiars. Pel que fa als estils educatius, s'ha trobat que tant l'estil autoritari, en què els progenitors fan un ús excessiu de càstigs, com el permissiu, en el qual hi ha absència de normes i límits, així com en el negligent, en el qual hi ha una desatenció al fill/a, són els més proclius a generar conductes violentes en els fills, sent un factor de protecció l'estil democràtic. Concretament Gallagher (2004) i Garrido (2005) correlacionen VFP amb dos estils educatius: el permissiu-liberal i l'autoritari-violent. Laurent i Derry (1999) afegeixen un tercer estil educatiu relacionat amb la VFP, el negligent-absent.

Quant als canvis laborals: la incorporació de la dona al mercat laboral i la quantitat d'hores que tots dos progenitors passen fora de casa són factors a tenir en compte per valorar la implicació educativa i les possibles frustracions, i per tant tensions familiars, que poden resoldre amb un excés de permissivitat.

Avui dia, es dona molt valor a la cura i protecció del menor, però a vegades això pot provocar confusió entre ser mals pares i tenir autoritat a casa, provocant situacions confuses per als nens i generant, així, manca de límits o excés de protagonisme en les decisions fonamentals de la família per part dels menors.

Per altra banda, un clar factor de risc és l'exposició prèvia del menor a la violència, de manera indirecta, com a testimoni de violència de gènere, o de manera directa, com a víctima d'abusos i maltractaments, etc. (Ibabe i Jaureguizar, 2011).

S'ha estudiat la relació entre la VFP i la tipologia de la família. En aquest sentit, hi ha posicions oposades. Hi ha una posició que sosté que les famílies monoparentals són les que pateixen majoritàriament aquest tipus de violència a casa seva (Ibabe, Jaureguizar i Díaz, 2007). Romero, Melero, Cánovas i Antolín (2005) i Cottrell i Monk (2004) donen una explicació de l'augment de la incidència d'aquest tipus de violència entre les famílies monoparentals, relacionant-la amb l'estrès familiar. Les famílies amb un sol progenitor a casa poden tenir situacions més estressants, com ara problemes financers, que poden comportar més conflictes i, en conseqüència, més probabilitats de ser situacions de violència. No obstant això, hi ha altres autors que diuen una altra cosa, com Pereira (2006), que conclou que hi ha una proporció més alta d'incidència d'aquest tipus de violència en famílies on l'adolescent viu amb tots dos progenitors. D'altra banda, també hi ha estudis que mostren un percentatge similar de prevalença entre diferents tipus de famílies (simples, reconstruïdes o extenses). Per tant aquesta variable no és conclouent.

Es tracta d'un fenomen freqüent? Segons la Fiscalia General de l'Estat, cada any s'obren a Espanya més de 4.000 expedients a joves per aquest tipus de delictes. Fins al 2016 era el 18.53 % dels delictes comesos pels adolescents. No hi ha una clara tendència en augment en els darrers anys, ja que de 2011 a 2013 hi va haver una reducció i de 2013 a 2015 un augment, que ha tornat a reduir-se el 2016.

Visibilitat de la VFP. El fenomen de la VFP és, en moltes ocasions, una realitat invisible. De vegades els pares se senten avergonyits i amb por del que podria succeir als seus fills si reconeixen i verbalitzen a les institucions pertinents d'aquest tipus de problemes. Pereira i Bertino (2004) es refereixen al secret familiar davant de situacions violentes, que, entre altres motius, són la negació del problema, l'autoculpabilitat dels pares i la por a l'escalada de la violència en resposta a la denúncia.

Mecanismes de consolidació de la VFP. La negació del problema per part dels membres de la família és un dels factors que ajuden a perpetuar-lo en el temps (Suárez, 2012). Sovint hi ha un pacte de silenci com a mecanisme per a la protecció dels fills i la preservació de la imatge familiar. Això condueix a l'aïllament de la família al seu entorn social, que produeix una manca d'oportunitats per obtenir ajuda des de dit entorn (Pereira i Bertino, 2009). Els pares, amb el temps, comencen a ignorar les conductes negatives dels seus fills agressors, per tal d'evitar qualsevol tipus d'enfrontament que agreugi encara més la situació, es tornen submisos pensant que així evitaran les discussions i les reaccions violentes del seu fill/a, però habitualment la submissió dels pares cap al menor agressor veurà reforçada la seva conducta de control i domini, i promourà l'ús de mitjans coercitius i violents cap a aquests, aconseguint d'aquesta manera satisfer els seus desitjos i capricis (Omer, 2004).

2. OBJECTIUS DEL PROGRAMA DE VFP DE LA DGMF

El Programa de tractament psicològic de la violència filiofamiliar és un recurs psicoterapèutic especialitzat la finalitat del qual és, d'una banda, la modificació del comportament agressiu i, de l'altra, la superació dels efectes posttraumàtics dels membres familiars que han estat víctimes d'aquesta violència.

El programa té per objecte restaurar l'adequada convivència familiar entre fills i pares. L'objectiu final és la restitució de la relació familiar sense la presència de manifestacions violentes.

Els objectius específics se centren a:

- Reduir o eliminar les conductes de violència filiofamiliar.
- Normalitzar la relació entre la persona agressora i la resta dels membres de la família.
- Apoderar els pares i mares (o persones amb un rol parental) i resta de membres de la família davant els comportaments agressors dels fills i/o filles, conscienciant-los de la corresponsabilitat en el conflicte.
- Ajudar la persona agressora a prendre consciència de les conseqüències del seu comportament.
- Integrar o reintegrar, si s'escau, la persona agressora dins la xarxa comunitària (educativa, social, d'oci, etc.).

3. METODOLOGIA DEL PROGRAMA

A. Accés al programa

Existeixen diferents vies d'accés al programa per part de les famílies i els menors. Fonamentalment, hi ha dues grans entrades: els menors (amb les seves respectives famílies) que han d'assistir al programa per sentència judicial i els que hi poden accedir derivats d'altres serveis d'atenció primària, sense haver passat per un procés judicial previ per la situació de violència filio-parental.

Derivacions sense mesura judicial. Les famílies i els menors que assisteixen al programa sense mesura judicial per la problemàtica que presenten hi accedeixen derivats d'altres serveis com l'escola o l'institut, els Serveis Socials, el centre de salut, les USMIJ (unitats de salut mental infantojuvenil) dels hospitals o altres organismes que treballen amb famílies i menors (CAIF, IRES, GREC, etc.). En aquests casos hi assisteixen de manera voluntària.

Els objectius terapèutics que es plantegen amb aquestes famílies no s'allunyen gaire del que s'ha exposat de manera genèrica i que és comú amb els casos que presenten mesura judicial.

En ocasions, es pot donar la situació que en el transcurs de la intervenció el menor passi a tenir una mesura judicial per un fet denunciat. La intervenció, sempre que no impliqui una mesura judicial d'internament a centre, continua gestionada pel programa tenint en compte els aspectes diferencials que implica el compliment de la sentència judicial.

Derivacions amb mesura judicial. Les famílies i els menors que assisteixen al programa amb mesura judicial venen derivats del Servei d'execució de mesures de justícia juvenil. Hi ha dues opcions: el jutge posa a la sentència un contingut que explicita l'assistència del menor al Servei de prevenció i tractament de la VFP o, en altres casos, és l'educador de medi obert qui proposa aquest servei com a contingut del PIE (Projecte Individual Educatiu), amb aprovació prèvia del jutge competent. L'absentisme al programa per part del menor o l'incompliment d'algun aspecte rellevant del programa pot implicar un informe desfavorable al compliment de la sentència judicial i per tant la valoració de l'aplicació de mesures judicials alternatives d'un grau més sever i privatiu de llibertat. L'educador/a de medi obert (EMO, d'aquí en endavant) té la funció d'acompanyar el menor en l'execució del compliment de les mesures judicials de medi obert, és a dir, la mesura de convivència o la de llibertat vigilada i, per tant, des del programa de VFP s'hi està en constant col·laboració i coordinació.

Les mesures judicials que es preveuen a l'article 7 de la LORPM (Llei orgànica de la responsabilitat penal dels menors, 13/01/2001) i que habitualment s'apliquen a casos de violència filio-parental són principalment de dos tipus:

Mesures privatives de llibertat. Internament a centre. És una mesura privativa de llibertat que implica l'internament en un centre de règim obert, semiobert o de règim tancat. El Programa de VFP té les directrius de finalitzar la intervenció o ja no iniciar-la quan es produeix una mesura judicial d'aquest tipus. En aquest moment, els equips tècnics dels centres són els encarregats de dur a terme la intervenció per la problemàtica de violència filio-parental. No obstant això, els casos

que tinguin un internament de menys de sis mesos són susceptibles de poder continuar treballant amb una coordinació amb els professionals dels centres a fi d'optimitzar els recursos. Les mesures judicials privatives de llibertat s'executen en els centres socioeducatius, gestionats per la Fundació Institut Socioeducatiu S'Estel. En aquest cas, les persones referents són preferentment els i les treballadores socials en representació de l'equip educatiu multidisciplinari.

Mesures no privatives de llibertat. La Direcció General de Menors i Famílies del Govern de les Illes Balears és la responsable d'executar les mesures de medi obert que el jutge imposa als menors. El professional responsable de dur a terme el seguiment i supervisió de la mesura és l'educador de medi obert (EMO), que informará el jutge a través d'informes que reflecteixen els objectius a treballar i el seu grau de compliment. Les mesures no privatives de llibertat s'executen des de la Secció de mesures no privatives de llibertat, és a dir, amb els i les EMO i des de la llar de convivència, gestionada també per la Fundació Institut Socioeducatiu S'Estel. Si la persona menor d'edat està ingressada a un centre i després de la mesura d'internament ha de complir una mesura no privativa de llibertat (medi obert) es deriva al programa de VFP a través de l'EMO. D'altra banda, si un cop finalitzada la mesura d'internament, no té pendent cap mesura de medi obert i l'equip multidisciplinari del centre detecta la necessitat de derivació al programa de VFP, es poden oferir actuacions d'orientació o suport que perllonguin les accions facilitadores de la seva reinserció i ajust social.

1. *Mesura de convivència en grup educatiu.* Implica la convivència del menor a la Llar de Convivència fora del seu nucli familiar durant el període que la sentència judicial estableix. L'equip educatiu de la Llar de Convivència està gestionat per la Fundació Institut Socioeducatiu S'Estel i, en aquesta, els destinataris són els/les menors i joves d'entre 14 i 21 anys que compleixen mesures judicials, segons estableix la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors. Des de la Llar de Convivència es pretén:

- Oferir un lloc segur i ferm, amable i responsabilitzador.
- Ajudar que els menors intentin resoldre els problemes que els han dut a cometre delictes.
- Facilitar-los l'ajuda necessària perquè aconseguixin conviure en societat sense la necessitat de reincidència.
- Responsabilitzar-los dels seus actes.
- Reparar (si poden i volen) el mal que han ocasionat, tant en ells mateixos com en els altres.
- Acompanyar-los en l'abordatge del seu present i futur proper, amb maduresa, autonomia i responsabilitat, així com en l'aprenentatge d'experiències positives.

2. *Llibertat vigilada.* És una mesura no privativa de llibertat en la qual el menor ha de dur a terme unes actuacions específiques establertes en el contingut de la seva mesura judicial i reflectides en el seu PIE, que impliquen l'assistència, entre altres, a programes com el de Prevenció i Tractament de la Violència Filioparental.

B. Eines psicoterapèutiques i procés d'intervenció

Dins la part metodològica de la intervenció en violència filiofamiliar, en el nostre servei es planteja un treball centrat fonamentalment en el model sistèmic i els plantejaments de la teràpia breu estratègica (Balbi, Boggiani, Dolci, Rinaldi, 2012) i la teràpia centrada en les solucions (Selekman, 2005) així com altres aportacions com l'enfocament de la resistència pacífica per a fills/es violents i autodestructius (Omer, 2017), les aportacions de les pràctiques restauratives (GOIB, 2013) i les aportacions basades en l'aliança terapèutica (Escudero, 2011) i la teràpia narrativa (Vermier, Bechers, Faes, Decraemer, 2015), entre d'altres.

L'inici del treball amb les famílies sempre parteix d'un model de primera entrevista, en què hem d'especificar les característiques de la problemàtica de violència en el moment de l'entrevista inicial, un plantejament d'objectius i una anàlisi de la part funcional del problema, tractada amb conceptes com les solucions intentades, les excepcions, els canvis pretractament, la postura dels participants en l'entrevista o les atribucions del problema.

A partir d'aquesta primera entrevista i també en funció de la mesura judicial adoptada, es planteja el cas valorant quin nivell de comunicació és possible entre el menor i la família en el moment d'iniciar el procés de psicoteràpia. En aquest procés de restauració del conflicte i prevenció de nous episodis de violència, és necessari un seguiment proper, que en el cas dels menors que compleixen mesura judicial es porta a terme en coordinació amb els educadors de medi obert i els educadors de la Llar de Convivència. En aquest punt, que el menor accepti la coordinació entre professionals alhora que vegi preservada la seva confidencialitat és un aspecte clau per a establir una aliança terapèutica que permet un abordatge, tant personal com de la relació familiar. Pel que fa al posicionament del terapeuta davant el conflicte familiar, la neutralitat i l'atenció a les necessitats tant del menor com les de la resta de la família són factors que faciliten l'èxit terapèutic.

En el moment de l'alta terapèutica, que pot ser anterior o posterior a la finalització del compliment de la mesura judicial, es valora la necessitat de portar a terme un seguiment del cas i els resultats obtinguts, vetllant per la consolidació de la restauració i consolidant els canvis en la relació.

4. COORDINACIÓ DEL PROGRAMA AMB ALTRES PROFESSIONALS

Tal com hem esmentat anteriorment, el programa de VFP pot rebre derivacions, per una banda, des dels Serveis Socials comunitaris bàsics i altres serveis com Educació i Salut i, per l'altra, des de la Secció de mesures de justícia juvenil no privatives de llibertat (medi obert) i des dels centres d'internament. En conseqüència, la coordinació amb la xarxa i el seguiment serà diferent en funció del tipus i procedència de la derivació. Així podem diferenciar entre la coordinació interna (la que es realitza amb els diferents professionals i serveis propis de la DGMF) i la coordinació externa (la que es realitza amb altres serveis i recursos comunitaris).

Malgrat tot, el programa de VFP atén prioritàriament els casos de persones menors d'edat que tenen imposada una mesura judicial amb contingut específic de violència filiofamiliar o bé per un delicte d'aquest tipus de violència.

La coordinació en aquests casos s'ha d'establir entre els EMO, un membre de l'equip educatiu multidisciplinari (preferentment els i les treballadors/es socials) dels centres d'internament i els i les terapeutes del programa de VFP.

La coordinació general per incidències, dubtes de procediment o propostes de millora la gestiona el cap de la Secció de famílies, qui estableix reunions periòdiques si és necessari.

5. RESULTATS

Durant el 2018, de 113 expedients treballats, 59 es varen tancar, suposant el 52,21 % del total. D'aquests 59, 10 no iniciaren el tractament per motius aliens al programa.

Pel que fa a assoliment d'objectius amb les famílies en què apareix violència filio-parental, assenyalem com de les 49 famílies que sí que inicien el tractament, 35 es tanquen per assoliment d'objectius, suposant el 71,43 % dels expedients tancats. Per altra banda,

- un 12,25 % dels expedients tancats, abandona el tractament.
- un 10,20 % dels expedients tancats, interromp la intervenció.
- un 6,12 % dels expedients tancats, finalitzen la intervenció per altres motius no assenyalats.

Analitzant les dades anteriors podem concloure, doncs, que un 71,43 % dels expedients tancats que inicien el tractament durant el 2018 finalitzen la intervenció amb èxit terapèutic.

6. CONCLUSIONS

La violència filio-parental representa un repte tant en el món de la intervenció psicoterapèutica com per als diferents serveis d'ajuda. Hi ha molts factors involucrats i és un problema relativament nou, així que ens trobem encara amb insuficients referències bibliogràfiques i experiències poc desenvolupades.

Som conscients del patiment que comporta aquesta situació a les famílies, de l'estigma social i l'aïllament que sofreixen, i això ens dona la responsabilitat a tots els agents involucrats en aquesta problemàtica a compartir les experiències i a cercar cada vegada formes més eficients d'intervenir.

Són necessàries propostes noves com són la intervenció grupal, les campanyes de prevenció, el contacte amb altres serveis que poden detectar aquesta situació de manera primerenca, poder ajudar des de la nostra experiència altres serveis, perfeccionar-ne la col·laboració i totes les accions encaminades a cercar la millor manera de fer front el fenomen de la violència filio-parental.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Aroca, C. (2010). "La violencia filio-parental: una aproximación a sus claves". Tesis doctoral. Universidad de Valencia.
- Aroca-Montolío, C.; Lorenzo-Moledo, M. i Miró-Pérez, C. (2014). "La violencia filio-parental: un análisis de sus claves". *Anales de Psicología*, 30(1), 157-170.
- Balbi, E.; Boggiani, E.; Dolci, M. i Rinaldi, G. (2012). *Adolescentes violentos. Con los otros, con ellos mismos*. Barcelona: Herder.
- Bertino, L.; Calvete, E.; Pereira, R.; Orue, I.; Montes, Y. i González, Z. (2011). "El prisma de la violencia filio-parental. Diferentes visiones de un mismo fenómeno". A Pereira, R. *Adolescentes en el Siglo XXI. Entre impotencia, resiliencia y poder* (pàg. 361-384). Madrid: Morata.
- Cottrell, B. i Monk, P. (2004). "Adolescent-to-parent abuse: A qualitative overview of common themes". *Journal of Family Issues*, 25(8), 1072-1095.
- Delgado, A. O. (2007). "Desarrollo cerebral y asunción de riesgos durante la adolescencia". *Apuntes de Psicología*, 25(3), 239-254.
- Escudero, V. (2009). "La creación de la alianza terapéutica en la Terapia Familiar". *Apuntes de Psicología*, 27, 247-259.
- Escudero, V. (2011). *Adolescentes y Familias en Conflicto. Manual de Tratamiento de terapia familiar centrada en la alianza terapéutica*. Editado por Fundación Meniños.
- Ferrando M.; Garcés J.; Durá E.; Ródenas F. i Branchini B. (2015). *Informe Nacional: España. Respondiendo a la violencia filio-parental*. Perspectivas europeas. Investigación subvencionada por el programa DAPHNE.
- Fundación Amigó (2018). *La violencia filio-parental en España*.
- Gallagher, E. (2004b). "Youth who victimise their parents". *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 25(2), 94-105.
- Garrido, V. (2005). *Los hijos tiranos: el síndrome del emperador*. Barcelona: Ariel.
- Giedd, J. N.; Blumenthal, J.; Jeffries, N. O.; Castellanos, F. X.; Liu, H.; Zijdenbos, A. i Rapoport, J. L. (1999). "Brain development during childhood and adolescence: a longitudinal MRI study". *Nature neuroscience*, 2(10), 861.
- Gobierno del Principado de Asturias (2015-2016). *Violencia filio-parental en justicia de menores*.

Equipos de trabajo del Juzgado de Menores de Oviedo, Asociación Centro Trama, Casa Juvenil de Sograndío y Fundación Cruz de los Ángeles.

GOIB. Agost 2018. *Mesura de convivència en grup educatiu. Guia per a famílies.*

Gómez, B. S. (2012). "Violencia filio-parental: aproximación a un fenómeno emergente". *El Genio Maligno. Revista de humanidades y ciencias sociales*, 11, 73-107.

González-Álvarez, M. (2012). *Violencia intrafamiliar: características descriptivas, factores de riesgo y propuesta de un plan de intervención*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.

Gutiérrez, M. M. (2017). "Propuesta de definición de violencia filio-parental: consenso de la sociedad española para el estudio de la violencia filio-parental (SEVIFIP)". *Papeles del Psicólogo*, 2017, vol. 38, núm. 3, p. 216-223.

Huttenlocher, P. R. (1979). "Synaptic density in human frontal cortex-developmental changes and effects of aging". *Brain Res*, 163(2), 195-205.

Ibabe, I.; Jaureguizar, J. i Díaz, O. (2007). *Violencia filio-parental. Conductas violentas de jóvenes hacia sus padres*. Servicio Central de publicaciones de Gobierno Vasco. Vitoria-Gasteiz.

Ibabe, I. (2007). *Perfil de los hijos adolescentes que agreden a sus padres*. Investigación feta a la CAV Gizarte Psikologia eta Portaera Zeintzien Metodologia Saila. Victoria-Gasteiz, 23, 1-28.

Institut per la Convivència i l'Èxit Escolar. Govern de les Illes Balears (2013). *Guia. Millorem la Convivència amb les Pràctiques Restauratives*.

Kennedy, T. D.; Edmonds, W. A.; Dan, K. T. J. i Burnett, K. F. (2010). "The clinical and adaptive features of young offenders with histories of child-parent violence". *Journal of Family Violence*, 25(5), 509-520.

Kethineni, S. (2004). "Youth-on-parent violence in a Central Illinois County". *Youth Violence and Juvenile Justice*, 2(4), 374-394.

Laurent, A. i Derry, A. (1999). "Violence of French adolescents toward their parents: characteristics and context". *Journal of Adolescent Health*, 25(1), 21-26.

Lauster, E. i Coogan, D. (2014). *Non Violent Resistance Handbook for Practitioners-Responding to Child to Parent Violence in Practice*. Non Violent Resistance Handbook for Practitioners.

Lozano, S.; Estévez, E. i Carballo, J. L. (2013). "Factores individuales y familiares de riesgo en casos de violencia filio-parental". *Documentos de Trabajo Social*, 52, 239-254.

Maccoby, E. E.; Martin, J. A.; Mussen, P. i Hetherington, E. (1983). *Handbook of child psychology*.

Martínez, M. L.; Estévez, E.; Jiménez, T. I. i Velilla, C. (2015). "Violencia filio-parental: principales características, factores de riesgo y claves para la intervención". *Papeles del Psicólogo*, 36(3), 216-223.

Memoria Anual de la Fiscalía de Menores (2017).

Moreira, E. L. (2015). "La violencia filio-parental como proceso: análisis de las variables personales, familiares y contextuales". Tesis doctoral.

Omer, H. (2017). *Resistencia pacífica: Nuevo enfoque a los hijos violentos y autodestructivos*. Madrid: Ediciones Morata.

Pereira, R. i Bertino, L. (2009). "Una comprensión ecológica de la violencia filio-parental". *Violencia familiar*, 226.

Pérez, T. i Pereira, R. (2006). "Violencia filio-parental: revisión de la bibliografía". *Revista Mosaico*, 36: 1-13.

Pereira, R.; Loinaz Calvo, I.; del Hoyo Bilbao, J.; Arrospide, J.; Bertino, L.; Calvo, A. i Rubia, F. J. (2004). "La corteza prefrontal, órgano de la civilización". *Revista de occidente*, 88-97.

Prado, E. i Amaya, J. (2005). *Padres obedientes, hijos tiranos. Una generación más preocupada por la amistad que por su papel como padres*. Sevilla: MAD.

Rechea, C. i Cuervo, A. L. (2010). "Menores agresores en el ámbito familiar. Un estudio de casos". *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 3, 353-375.

Romero, F.; Melero, A.; Cánovas, C. i Antolín, M. (2005). *La violencia de los jóvenes en la familia: una aproximación a los menores denunciados por sus padres*. Barcelona: Àmbit social i criminològic. Investigació Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.

Roperti, E. (2006). *Padres víctimas, hijos maltratadores: pautas para controlar y erradicar la violencia en los adolescentes*. Madrid: Espasa Calpe.

Sánchez, J. (2008). *Análisis y puesta en marcha en un centro de menores de un programa de intervención con menores y familias que maltratan a sus padres*. València: Universidad de Valencia.

Selekman, M. (2005). *Abrir caminos para el cambio. Soluciones de terapia breve para adolescentes con problemas*. Barcelona: Gedisa

Sempere, M.; Losa del Pozo, B.; Pérez, M.; Esteve, G. i Cerdá, M. (2007). *Estudio cualitativo de menores y jóvenes con medidas de internamiento por delitos de violencia intrafamiliar*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Spear, L. P. (2000). "The adolescent brain and age-related behavioral manifestations". *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 24(4), 417-463.

Suárez, B. (2012). "Violencia filio-parental: Aproximación a un fenómeno emergente". *Revista de humanidades y ciencias sociales*, 11, 73-107.

Vermier, S.; Beckers, W.; Faes, M. i Decraemer, K. (2015). *What's the problem? Children and Adults turn problems inside out*. Bèlgica: Interactie-Academie.